

עיונים לפרשת בראשית עפ"י הרמב"ם

מרכז מורשת הרמב"ם רח' התנאים 6 טבריה, משרדי המרכז רח' יוחנן בן זכאי 6 טבריה טלפקס 04-6790632
לשאלות, הערות והארות info@harambam.org.il

לעילוי נשמת אסתר בת רחמה

מקומו של הרגש בעבודת ה' הרב מנשה צימרמן

שהיא ידיעה שכלית, לבין ידיעת הטוב והרע, שהיא ידיעה הנובעת ממוסכמות החברה⁹ - מה שמכונה בלשון הרמב"ם "המפורסמות". לאדם הראשון הייתה רק את ההתבוננות השכלית של נכון או לא-נכון, אך לא את המפורסמות הנשענות על ניסיון תרבותי והקשר של זמן ומקום. לכן אדם הראשון לא התבייש ללכת ערום עד לאחר החטא, משום שאין בכך טעות שכלית, אלא רק ניגוד למפורסמות המושג מפורסמות קשור יותר להשגת **תועלת** ורווח, לעומת הידיעה השכלית הטהורה - שהיא ידיעת **האמת**.¹⁰

לכאורה, מדברי הרמב"ם עולה שהאידיאל של קיום המצוות הוא שייעשה ללא חוויית הזדהות ורגש, אלא רק מתוך בחינה שכלית טהורה. אך הדברים הללו אינם פשוטים כלל ועיקר. קודם כול, ייתכן, אליבא דהרמב"ם שם, שכמו שישנם **מעשים** הנכונים מצד האמת (ולא רק **ידיעות**), כך גם ישנם **רגשות** הנכונים מצד האמת. הרי גם לפי הרמב"ם היה פן של ציווי על המעשה אפילו לפני החטא, וחיי אדם הראשון לא הסתכמו רק במושכלות העליונות. לכן אין בעיה לומר שגם רגש המלווה לעשייה היה קיים עוד לפני החטא. למשל, מסתבר שהיה לאדם הראשון רגש המתקשר לרצון של העמדת צאצאים (ולא תאוה), שהרי הקב"ה בירך אותו בפריה ורבייה. בנוסף לכך, גם אם נאמר שבמצויאות שלפני חטא אדם הראשון לא היה מקום כל-כך לרגש, **במצויאות כיום** - שבה האדם אינו פועל רק באופן שכלי טהור, אלא פועל בעיקר על-פי "המפורסמות" - בוודאי שאין לשלול את החשיבות הגדולה של

הרמב"ם נותן מקום מרכזי לשכל ולהיגיון בעבודת ה', כך עולה ממקומות רבים ברמב"ם.¹ בהקשר לפרשת השבוע, אפשר להביא את דברי הרמב"ם² ש"צלם אלוקים" הוא השכל שיש באדם (צלם=מהות, דבר ההופך עצם למה שהוא). עובדה זו מעלה את השאלה מהו מקומו של הרגש בעבודת ה'. האם הכרחי שחיי עבודת ה' של האדם יהיו בעלי רגש? האם הרגש יכול לסייע לעבודת ה' או שמא הוא מפריע לבירור השכלי הטהור?³

כדרכם של ראשונים, לא תמיד הניסוח שלהם דומה לשלנו, ולכן אין ברמב"ם את המילה "רגש" כפי שהיא שגורה היום בלשונו. הרמב"ם⁴ כינה את הרגש "החלק המתעורר", והוא אחד מתוך חמשת חלקי הנפש שאותם הוא מגדיר (מעל כולם ישנו השכל). "החלק המרגיש" הוא חלק אחר בנפש, אשר מבטא את חמשת החושים שיש לאדם⁵. על מנת להבין את יחסו של הרמב"ם לרגש, יש להתבונן באופן פרטי על יחסו של הרמב"ם לרגשות ספציפיים⁶, או ללמוד על גישתו לרגש מתוך מושגים משיקים אחרים שבהם הרמב"ם כן השתמש.

נתחיל את הדיון שלנו מחטא אדם הראשון, המופיע בפרשת השבוע. הרמב"ם⁷ מביא שאלה, שאליה ואל תשובתה הוא מתייחס בחשיבות מרובה: כיצד ייתכן שאחר החטא זוכה האדם לידיעת הטוב והרע⁸, אשר לא הייתה בו לפני החטא? וכי יצא חוטא נשכר? הרמב"ם מתרץ שישנו הבדל מהותי בין ידיעת **האמת והשקר**,

6. המעיין בספר המצוות לרמב"ם ימצא במקומות רבים התייחסות לרגש, וגם בהלכות דעות יש התייחסויות לרגש. באיגרת המוסר של הרמב"ם לבנו יש דגש רב על הרגש, אם כי יש הטוענים שאינה שייכת לרמב"ם (אגרות הרמב"ם לרב שילת, עמ' תרצז).
7. מורה נבוכים א, ב.
8. כמו שנאמר בפסוק (בראשית ג, כב): "הן האדם היה כאחד, ממנו לדעת טוב ורע".
9. על-פי הערה 17 של הרב קאפח (על-פי מילות ההיגיון). עיין שם גם בהערה 21, שמשמע מדבריו שהמפורסמות מבוססות על כוח רגשני-חושני, שלא היה קיים לפני החטא בגלל המעמד הגבוה של השכל.
10. עיין מורה נבוכים ב, לג (רק 'אנוכי' ולא 'יהיה' אינו מהמפורסמות). חשוב להדגיש שהמצוות עדיין בעלות טעם שכלי טהור, למרות שכיום אין אנו מסוגלים לתפוס אותו. כך עולה מדברי הראי"ה קוק צ"ל בעין אי"ה, ברכות פ"ג, פסקה לד, וכן ממה שמפרשי המורה מתרצים בקושיית העקדה.

1. בין השאר מיקומו של ספר המדע בפתיחת משנה תורה הוא גם ראיה למרכזיות השכל.
2. מורה נבוכים א, א.
3. רבי יהודה הלוי (הכוזרי ב, נ) מדגיש את מקומו של הרגש: "תורתנו נחלקת בין היראה והאהבה והשמחה". בספר בן מלך (חכמה ומוסר, עמ' תסז ואילך) כתב המחבר: "בעבודת ה' [...] באים לידי ביטוי כל אופי וסוגי הרגש ותכונות הנפש הקיימים באדם. שהרי כל פרטי הבריאה לא נוצרו אלא לכך [...]".
4. פרק א, בהקדמה לפרקי אבות.
5. גם בתנ"ך המילה "רגש" כמעט ואינה מוזכרת. המקום המפורש ביותר בתנ"ך לשורש רג"ש הוא בתהילים (נה, טו): "בבית אלוקים נהלך ברגש". רש"י מסביר שהכוונה היא לרוב עם, וכן כתבו מפרשים נוספים בעקבות הפסוק (תהילים ב, א) "למה רגשו גוים". הרמב"ם (בית הבחירה ז, ה) כנראה לומד שהפירוש של רגש (בתנ"ך) הוא תחושת פחד, ולכן לומד מכאן שאדם צריך ללכת ביראה בתוך בית המקדש (וע"ע במלבי"ם).

הרגש בעבודת ה'.

מעלה, כך הוא יותר יתפעל מהמצוות ויתרגש בעשייתן.

באשר למצוות אהבת ה' - הרמב"ם¹³ מדגיש שמדובר על רגש של אהבה המוביל לדבקות תמידית בה', ולא רק על אהבה שכלית. הרמב"ם מקשר את אהבת ה' לקיום המצוות באופן מלא, ומדברים אלו משמע שהרגש החיובי של אהבת ה' צריך להיות נוכח בכל המצוות (כולל השמעיות).

נסיים בדברי הרמב"ם¹⁴ המאלפים על חשיבות רגש השמחה בעבודת ה':

השמחה שישמח אדם בעשיית המצוה ובאהבת האל שצוה בהן עבודה גדולה היא. וכל המונע עצמו משמחה זו ראוי להפרע ממנו, שנאמר "תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב".

יהי רצון שנזכה לעבוד את ה' בשמחה ובלבב שלם.

הרמב"ם בשמונה פרקים¹¹ דן בשאלה האם עדיף לקיים את המצוות מתוך תחושת הזדהות (שהיא בעצם מצב רגשי) או רק משום שכך ציווה הבורא. הרמב"ם בתשובתו מחלק בין סוגי המצוות. מצוות שכליות - המובנות לפי שכלנו - אותן יש לקיים מתוך שאיפה אישיותית לדבר המצווה (כגון מצוות הצדקה - האדם צריך לרצות לתת צדקה). מצוות שמעיות - שאין לנו יודעים הסבר הגיוני להן - עליהן נאמר "איפשי (אני רוצה) ומה אעשה שריבונו של עולם גזר עלי" (כגון אכילת בשר בחלב).

מדברי הרמב"ם הללו עולה שישנה דרישת להזדהות רגשית עם המעשה שאותו ציווה ה', אך הדבר מוגבל למעשה שאותו האדם מצליח להבין בשכלו. מדברים אלו עולה שהרמב"ם סובר שהרגש בעבודת ה' צריך להיות רגש אמיתי - ההתרגשות ממעשה המצווה צריכה לנבוע מהבנת התועלת או ההיגיון שיש בו. הבנת התועלת וההיגיון קשורה למעלת האדם¹², וככל שהאדם יהיה יותר בר-

11. פרק ה, בהקדמה לפרקי אבות.
12. עיין במורה נבוכים ב, לט.

13. הלכות תשובה, פרק י.
14. הלכות לולב ח, טו.

עינים במשנה תורה - הרב אליעזר טויק התפילה לכיוון ירושלים

כתב הרמב"ם בהלכות תפילה¹:

מצות עשה להתפלל בכל יום שנאמר ועבדתם את ה' אלהיכם, מפי השמועה למדו שעבודה זו היא תפילה [...]. יש מתפלל פעם אחת ביום, ויש מתפלל פעמים הרבה, והכל יהיו מתפללים נכח המקדש בכל מקום שיהיה, וכן היה הדבר תמיד ממש רבינו ועד עזרא [...]. כיון שגלו ישראל בימי נבוכדנצר הרשע נתערבו בפרס ויון [...]. ואינם מכירים לדבר יהודית וכלשון עם ועם [...]. וכיון שראה עזרא ובית דינו כך עמדו ותקנו להם שמנה עשרה ברכות על הסדר [...].

בדבריו מתוארים שני שלבים בהתהוות מבנה התפילה: מהתורה אין צורה מסוימת שבה יש להתפלל, אלא חיוב כללי להתפלל בכל יום, וכל אדם יתפלל כפי רצונו וכפי צחות לשונו. אך בימי עזרא קיבלה התפילה דפוס אחיד, כפי שאנו מכירים היום.

החיוב להתפלל לכיוון המקדש נזכר בדברי הרמב"ם המתארים את השלב הראשון, ומכך נראה שחיוב זה הוא מהתורה, ושהוא קדם לדפוס האחיד שתיקן עזרא. בספר המצוות² מביא הרמב"ם את המקור לחיוב מהתורה:

ובמשנתו של רבי אליעזר בנו שלרבי יוסי הגלילי (פרש' יב עמ' רכח) אמרו מנין לעיקר תפילה בתוך המצות מהכא "את י"י אלהיך תירא ואותו תעבוד". ואמרו (מדרש תנאים

ממדרש הגדול פ' ראה) עבדה בתורתו עבדה במקדשו. כלומר ללכת שם להתפלל בו ונגדו (לכיוונו).

הרמב"ן, בהשגותיו על ספר המצוות³, טוען שלשון המדרש "עבדה במקדשו", אינה מדברת על תפילה במקדש או לכיוונו, כפי שכתב הרמב"ם, אלא על עבודת הקורבנות בבית המקדש. פשט דברי המדרש לכאורה נראה יותר כפירוש הרמב"ן - אם כן, מדוע הבין הרמב"ם אחרת ממנו?

בספר בן ידד⁴ מובאים שני הסברים לכך: א. לשון הפסוק שאותו דורש המדרש פונה לכלל ישראל, ולכן אי אפשר לפרש שהוא עוסק בקורבנות, אשר שייכים רק לכהנים וללויים. ב. הרמב"ם הבין את לשון המדרש "עבדה בתורתו" כמתייחסת לכלל המצוות המפורשות בתורה, ובכללן עבודת הקורבנות, ולכן הלשון "עבדה במקדשו" צריכה להתפרש ביחס לתפילה.

בלשון הרמב"ם בספר המצוות בשם המדרש, נראה שהתפילה לכיוון המקדש היא כעין תחליף לתפילה במקדש עצמו. אפשר שזה מקור דברי השולחן ערוך⁵, שאומר שבנוסף לתפילה לכיוון המקדש, יש צורך לכוון לבו למקום המקדש וקודש הקודשים. הכוונה הזו אולי באה למלא את הדרישה להתפלל בתוך המקדש עצמו.⁶

1. פרק א, הלכות א-ד.
2. מצוות עשה ה.
3. שם.

4. על המשנה תורה, הלכות תפילה, שם.
5. אורח חיים, סימן צד, סעיף א.
6. וראה עוד בערוך השולחן, אורח חיים, סימן צד, סעיף ב.